

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:4. 2009

Kön och försörjning: gifta kvinnors handlingsutrymme i mellankrigstidens Sverige

Leif Wegerman, *Försörd av sin hustru: genus, folklig praktik och medborgarskap i arbetslöshetshjälpen 1921–1939* (Stockholm: Atlas akademi 2008). 441 s. (Summary in English: [untitled].)

Vem har ansvaret för människors försörjning – individen eller staten? I Sverige togs under tidigt 1900-tal flera steg i riktning mot utökat statligt ansvar, bland annat genom inrättandet av Arbetslöshetskommissionen 1912, vars uppdrag var att motverka arbetslöshet eller åtminstone mildra dess följder. Ett nytt kontantunderstöd för arbetslösa började utbetalas. Arbetare som drabbats av den ekonomiska krisen skulle inte behöva vända sig till fattigvården för att försörja sin familj. Det var mannen i familjen som ansökte om hjälp, vilket i tidigare forskning tolkats som att "hemmafrukontraktet" förstärktes. Leif Wegerman problematiserar i sin avhandling denna bild och hävdar att arbetslöshetskommissionen i sin praktik uppfattade män och kvinnor som likställda familjförsörjare. Statens regleringar bidrog till att förstärka kvinnors medborgerliga rättigheter.

Kvinnor som familjförsörjare

I forskning om medborgarskap förutsätts ofta ett samband mellan kvinnors deltagande i arbetslivet och deras möjlighet att bli fullvärdiga medborgare. Wegerman refererar främst till Thomas Humphrey Marshalls teorier om medborgarskap. Där hävdas en åtskillnad mellan lagar och regler å ena sidan och praktiker och normer å andra sidan. Det är lagar och regler som bestämmer medborgarskapet, men innehållet i medborgarskapet kan förändras i en ständigt pågående politisk process, där praktiker och normer spelar roll. Innebörden i medborgarskapsbegreppet kan alltså förändras, men det definieras vid varje bestämd tidpunkt på grundval av hur rättigheter och skyldigheter regleras. Skyldigheten att arbeta och betala skatt har setts som avgörande för medborgarskapet. Genom att uppfylla dessa krav kan alltså medborgaren också ställa krav på samhället i form av rättigheter. Under den ekonomiska krisen blev det tydligt att många inte kunde uppfylla kraven på att arbeta, trots att de ville. Arbetslöshetshjälpens införande innebar att medborgarna hade rätt till hjälp även då de inte kunde arbeta. Hur denna rätt till hjälp skulle balanseras mot skyldigheten att arbeta var en av statens många svåra uppgifter under mellankrigstiden.

Marshalls teorier om lagstiftningen och den politiska process där lagarna tillämpas spelar roll för Wegermans uppläggning av studien. Arbetslöshetshjälpen undersöks i fyra dimensioner: lagstiftning, reglering av socialpolitisk praktik,

politiskt tal och folklig praktik. Den teoretiska utgångspunkten är att undersöka om det i den lokala tillämpningen utformas praktiker som i förlängningen leder till att lagarna förändras.

Flera olika källgrupper används, men huvudvikten ligger på undersökningen av Stockholms arbetslöshetskommittés hjälpverksamhet. Folkräkningarna spelar också en viktig roll, inte minst då det gäller den centrala frågan om förekomst av förvärvsarbete bland gifta kvinnor. En genomgripande granskning görs av hur folkräkningarna bedömts som källa. Wegerman hävdar, till skillnad från tidigare forskning, att folkräkningarna 1920 och 1930 ger tillförlitlig information om kvinnors yrkesarbete, åtminstone om syftet är att uppskatta gifta kvinnors försörjningsförmåga.

Den övervägande delen av arbetet omfattar material från arbetslöshetskommittén i Stockholm. Under kriserna 1921–23 och 1932 gavs hjälp i form av nödhjälpsarbeten/reservarbeten. Dessutom lämnades arbetslöshetshjälp i form av kontantunderstöd. Detta var en behovsprövad stödform, baserad på familjens försörjningsförmåga. Wegermans undersökning gäller vilken roll gifta kvinnor och deras försörjningsförmåga spelade för möjligheterna att få arbetslöshetshjälp. Han betonar att det var familjens gemensamma försörjningsförmåga som var viktig för de myndigheter som beslutade om hjälpen. Det innebar att även hustruns försörjningsförmåga var viktig för om man skulle få hjälp eller inte. Det var mannen som ansökte om arbetslöshetshjälp, men behovet prövades utifrån familjens sammanlagda inkomst. Principen om den enskildes försörjningsplikt tillämpades även på hustrun till den arbetslöse mannen. Om hon hade inkomst, reducerades arbetslöshetshjälpen till mannen, men bara med högst hälften av inkomsttillskottet. Det skulle alltid löna sig att arbeta.

Wegermans slutsats är att detta innebär att män och kvinnor behandlades som likvärdiga. Såväl män som kvinnor hade försörjningsskyldighet. Han lägger ned stor kraft på att visa, dels att familjen alltid tjänade på att hustrun arbetade, dels att män och kvinnor likställdes som familjeförsörjare. Han medger dock att gifta kvinnor inte hade samma tillgång till arbetslöshetshjälp som de gifta männen, eftersom mannen kunde få hjälp även för sin hustru medan kvinnan inte kunde få hjälp för att försörja sin man.

Wegerman undersöker också det politiska talet om arbetslöshetshjälpen via protokoll från Stockholms stadsfullmäktige. Han finner en politisk enighet mellan borgerliga och socialdemokrater om att arbetslösa skulle få hjälp, även om oenighet kunde föreligga om hur stora anslagen skulle vara. Motiveringarna skilde sig också åt på förväntat sätt, då de borgerliga i högre grad framhöll faran av att de arbetslösa skulle ta chansen att låta staten försörja dem. Risken för att hemmen skulle upplösas om nöden blev för stor betonades inte minst av arbetarpartierna. Endast i ett fåtal fall utvecklade politikerna sin syn på gifta kvinnors förvärvsarbete. Såväl borgerliga som arbetarpartirepresentanter talade om den gifta kvin-

nans försörjningsplikt, men det var arbetarpartiernas kvinnliga ledamöter som krävde att kvinnor skulle ha egen rätt till hjälp vid arbetslöshet. I det politiska talet var idén om ett husmoderskontrakt frånvarande.

Wegerman använder statistiskt material över Stockholms stad och finner att antalet gifta kvinnor med yrkesverksamhet kraftigt ökade under mellankrigstiden. Det steg även under krisperioderna då antalet yrkesverksamma män minskade. För att undersöka hur bestämmelserna om arbetslöshetshjälp tillämpades i praktiken använder han sig av material från Stockholms arbetslöshetskommitté. Det visar sig möjligt att följa tillämpningen ända ned på familjenivå, och Wegerman kan på ett mycket konkret sätt redogöra för olika familjer, som fick respektive inte fick arbetslöshetshjälp. Det blir möjligt att se dels vilka principer som tillämpades, dels hur den faktiska praktiken kom att leda till att dessa principer justerades. Wegerman finner ytterligare stöd för en faktisk likabehandling av män och kvinnor i försörjningsavseende när han framhåller att regelverket i Stockholm i praktiken kom att kompletteras med en regel som ålade kvinnor att söka arbete. Stämplingsplikt för hustrur tillämpades på 1930-talet. Wegerman kan inte finna något beslut om att införa denna regel utan den tycks ha växt fram ur praktiken. Ett antal exempel anges där kvinnan belagts med stämplingsplikt. Arbetslöshetskommittén bedömde kvinnans arbetsförmåga och många kvinnor belades inte med stämplingsplikt eftersom det ansågs att deras arbetsförmåga var begränsad. En viktig faktor i bedömningen var hälsotillståndet – många exempel ges på kvinnor som bedömdes som alltför sjukliga för att arbeta. Även hög ålder var ett hinder för arbete, och Wegerman betonar att åtgärder som gav förbättrad folkhälsa också innebar att kvinnors arbetsförmåga, och därmed deras möjlighet att utöva medborgarskap, ökade.

Om man hade flera barn ansågs också kvinnors arbetsförmåga minska. Möjligheten till barntillsyn var viktig. Wegerman lyfter fram några exempel på att männen tog hand om barnen men påpekar också barnkrubbornas betydelse. Tillgången till plats på barnkrubba var i Stockholm god fram till 1935, då efterfrågan ökade. Wegerman hävdar att när det ställdes krav på kvinnorna att arbeta synliggjordes deras omsorgsplikter, vilket drev fram politisk artikulering av sambandet mellan kvinnors förvärsarbete och offentlig barntillsyn. Han påpekar att fattigvården här spelade en större roll än arbetslöshetskommittén.

Inlägg i forskningsdebatten

Som redan framgått är Leif Wegerman angelägen om att vara en aktiv deltagare i forskningsdebatten och ifrågasätta tidigare forskning. Han vänder sig mot forskare som Yvonne Hirdman, Klas Åmark och Lena Eriksson, vilka, enligt Wegerman, hävdar att statens åtgärder syftade till att hålla kvinnorna kvar i hemmen. Platserna på arbetsmarknaden skulle reserveras för männen. Wegermans uppfattning är i stället att staten uppmuntrade kvinnors förvärsarbete genom

att behandla män och kvinnor som lika ansvariga för familjens försörjning. En mängd exempel återges för att belägga detta påstående. Det framgår av materialet att det för Stockholms arbetslöshetskommitté var likgiltigt för stödets storlek om det var kvinnan eller mannen som hade haft de högsta arbetsinkomsterna: Stödet beräknades utifrån familjens sammanlagda inkomst. Samtidigt framgår problem med marginaeffekter. Trots att familjen alltid fick behålla merparten av extrainkomsten kunde marginaeffekter uppstå där det i efterhand visade sig att kvinnan kunde uppleva det som att hennes lön nästan halverades genom avdraget. Det råder dock inget tvivel om att Wegerman har rätt i sak: både man och hustru sågs som skyldiga att bidra till familjens försörjning. Arbetslöshetskommittén behandlade man och kvinna som likvärdiga i försörjningsavseende.

När det gäller tolkningen av detta sakförhållande med avseende på vad statens syfte var, kan en del invändningar resas. Wegermans tolkning är att staten inte syftade till att få bort kvinnorna från arbetsmarknaden. Statens syfte var i stället att skydda familjerna från nöd utan att undanröja incitamenten till arbete. Staten ville därigenom bidra till att hålla samman familjerna. Det var familjens försörjning snarare än individens som var viktig.

Medan Wegerman alltså uppfattar att statens syfte var att lindra nöd, så tolkar forskare som Yvonne Hirdman, Klas Åmark och Kerstin Abukhanfusa detta som ett stöd åt hemmafrumodellen. Denna motsättning i förhållande till tidigare forskare förefaller, enligt min uppfattning, i huvudsak vara skenbar. Det är uppenbart att det fanns ett reellt problem som bestod i att familjer led nöd. Statens syfte kan naturligtvis ha varit att lindra denna nöd genom att vidta åtgärder, i detta fall att tillhandahålla arbetslöshetshjälp. Åtgärderna fick avsedda resultat i form av att nöden lindrades. Detta utesluter emellertid inte att åtgärderna även fick andra resultat. Det sätt problemet formuleras på beror av samhällets struktur, där familjer med hemmafruar uppfattades som "normala". Det sätt på vilket åtgärden vidtogs och praktiserades kunde även få oavsedda resultat, exempelvis genom att husmorskontraktet förstärktes, hemmafrumodellen fick stöd och så vidare. Det kunde naturligtvis ha varit statens avsikt, men troligare är att detta inte var fallet. En viktig poäng för dem som använder sig av husmorskontraktet som tankemodell är ju att det till stor del handlar om en diskurs, det vill säga uppfattningar och värderingar som uppfattas som så självklara att de inte ens behöver formuleras, än mindre ifrågasättas. Om genusasymmetrin uppfattades som självklar kan statens åtgärder för att lindra familjernas nöd ha gett oavsedda, men inte nödvändigtvis oönskade, effekter i form av en förstärkning av den manliga familjeförsörjarnormen. Det som är intressant med Wegermans avhandling är då snarare att han genom sin djupstudie kan visa på undantag från denna norm. De exempel som tas fram med kvinnan som familjeförsörjare visar på det handlingsutrymme som fanns även för fattiga familjer, där aktörerna hade möjlighet att i viss mån själva definiera om familjeförsörjarrollen.

För att diskutera diskursen kring kvinnors försörjningsförmåga hade Wegerman tjänat på att utveckla det han själv betecknar som genusasymmetri. Det gäller exempelvis förhållandet att gifta kvinnor inte kunde ansöka om arbetslöshetsunderstöd och den möjlighet som fanns för gifta män att få hustrutilllägg för familjens försörjning. Även den praxis som tillämpades av Stockholms arbetslöshetskommitté med stämpling för gifta kvinnor kan diskuteras på detta sätt. Wegerman använder stämplingsplikten för att styrka sitt resonemang om att en mer jämlik syn på kvinnor och män som försörjare växte fram ur regelverkets lokala praktik utan formell reglering. Det framgår emellertid att stämplingsplikt inte ålades alla gifta kvinnor utan endast dem som ansågs ha försörjningsförmåga. Kriteriet tycks ha varit att de tidigare hade arbetat. Begreppet försörjningsförmåga tolkades uppenbarligen genusasymmetriskt, eftersom kvinnan måste bevisa sin försörjningsförmåga medan mannen förutsattes ha förmåga till försörjning.

En möjlighet att föra resonemanget vidare är också att tolka försörjningsförmåga, inte bara som förmåga att utföra arbete som inbringar pengar, utan också som förmåga att hushålla med de pengar man har. Att laga mat, tvätta, handla, passa barn och hushålla med pengarna kan vara förmågor som kräver en viss typ av kompetens. Det kan vara rimligt att anta att kvinnor i högre grad än män hade denna kompetens under mellankrigstiden. Om så var fallet måste man också räkna med en högre alternativkostnad för hemarbetet om det utfördes av någon annan än kvinnan.

Något resonemang om alternativkostnader för hemarbetet i termer av komparativa fördelar inom hushållet förs inte i avhandlingen. Däremot diskuteras alternativkostnader för barnomsorg. Wegerman hävdar att tillgången till plats på barnkrubba var god i Stockholm fram till 1935, men att den kostnad denna barnomsorg innebar måste vägas mot hustruns inkomst av arbete. Trots att avgifterna var jämförelsevis låga var trycket på barnkrubborna inte särskilt stort, vilket i samtiden förklarades med att hustrurna föredrog att vara hemma och leva på understödet. Wegerman lanserar emellertid en annan förklaring: "det är lika troligt [...] att de arbetslösa männen tog hand om barnen medan hustrun arbetade och att familjerna på så vis sparade in avgiften till barnkrubban" (s. 305). För att styrka resonemanget anför han exempel på familjer som uppgav att mannen tog hand om barn då hustrun arbetade.

Wegerman hävdar vidare att "bakom de arbetslösa män som återfanns i arbetslöshetskommitténs hjälpverksamhet fanns många gånger arbetande hustrur som i vissa fall ensamma försörjde man och barn" (s. 313). Även i detta fall anges exempel som påträffats i materialet, där det framgår att kvinnan stod för försörjningen. Både när det gäller resonemang om gifta kvinnors stämplingsplikt, arbetslösa män som passade barn och hustrur som ensamma försörjde sina män sker bevisföringen med hjälp av exempel. Ett fåtal sådana anføres, och det är svårt att bilda sig en uppfattning om hur representativa de är. Naturligtvis är förekom-

sten av ett fenomen ett forskningsresultat i sig, men i det redovisade materialet framstår företeelserna som undantag som bekräftar regeln, snarare än motsatsen. Det är synd att Wegerman inte använder de färdigheter han uppenbarligen har när det gäller att diskutera kvantitativt.

Arbetarklassen som förebild

En av de teser som drivs i avhandlingen är att det finns en kontinuitet i hanteringen av problemet med arbetslöshet och fattigdom från fattigvården via arbetslöshets-hjälpen till arbetslöshetsförsäkringen. Både fattigvård och arbetslöshets hjälp var familjebaserade system, men i dessa fanns en princip om kvinnlig försörjningsplikt som alls inte bara var symbolisk utan en del av den folkliga praktiken. Wegerman menar att denna tradition fullföljdes i arbetslöshetsförsäkringen, där män och kvinnor blev likställda när det gäller rätten till hjälp och som familjeförsörjare. Denna kontinuitet beskrivs som en processuell utveckling av medborgarskap eftersom möjligheten till egen försörjning var en viktig del av medborgarskapet. I den tidiga svenska välfärdsstaten fanns "en tydlig tendens att se samhörigheten och plikt-känslan inom arbetarklassen som en förebild för hela samhället" (s. 81). Även här profilerar sig Wegerman mot tidigare forskning, av Anders Berge, Yvonne Hirdman och Klas Åmark, vilka snarare uppfattar staten som en uppfostrare av arbetarklassen. Den utveckling som Wegerman tycker sig se, där samhörigheten inom arbetarklassen banar vägen för jämlikhet mellan könen, kan dock ifrågasättas. Det är fullt möjligt att den utveckling han skönjer är ett resultat av vad som i bland kallas "att skriva historia baklänges". Risken är stor att man med facit i hand ägnar sig åt selektiv perception och uppfattar vissa företeelser som centrala trots att de i samtiden uppfattades som mindre viktiga.

Omslaget till *Försörd av sin hustru* är ett gråtonat fotografi där två utslitna klädesplagg fladdrar på en tvättlina mot en bakgrund av ett hyreshus. Bilden illustrerar fattigdomens gråa tristess men är också i sin stramhet ett tecken på den respekt med vilken Leif Wegerman närmar sig sitt ämne. Hans engagemang för de fattiga och arbetslösa i mellankrigstidens Stockholm är inte att ta miste på. Mycket av det som kommer fram i avhandlingen om människors livsvillkor och de fattigas strategier kan läsas, inte bara som delar av en akademisk avhandling, utan också som socialreportage. Avhandlingen är betydligt mer empirisk än teoretisk. Om möjligheterna till teoretisk diskussion inte utnyttjas till fullo så framgår det desto tydligare att avhandlingen är ett inlägg i en forskningsdiskussion. Även om ett sådant skrivsätt för med sig en del risker så är fördelarna stora. Texten blir intressant att läsa, och det framgår tydligt vad som är omtolkningar av tidigare forskning och vad som är ny kunskap.

*Birgit Karlsson**

* Fakultetsopponent